

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.139>

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Лазебний А.М.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0006-0136-3251,
e-mail: a_lazebna15@ukr.net

Дубець А.В.,

студентка групи ПБ-21-1,
Державний податковий університет
ORCID: 009-0000-1734-9450,
e-mail: nastiadubets@gmail.com

Лазебний А.М., Дубець А.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля.

Стаття присвячена актуальній проблемі використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля. У статті досліджено необхідність та особливості застосування таких знань у процесі розкриття та розслідування злочинів, що завдають шкоди довкіллю.

У роботі проаналізовано сучасний стан проблеми, розглянуто різноманітні види екологічних злочинів та їх наслідки. Особлива увага приділено ролі судової експертизи та застосування сучасних технологій у процесі розслідування. Окрім того, проаналізовано можливості судових експертиз для встановлення істини при розслідуванні злочинів проти довкілля. Досліджено роботи науковців, які спрямовані на розроблення криміналістичних засобів та методів розслідування екологічних злочинів, які сприяли розвитку методики розслідування злочинів проти довкілля, удосконаленню їх криміналістичної характеристики, ролі спеціальних знань при розслідуванні таких злочинів. Акцентовано увагу на судових експертизах та їх видах, зокрема судово-екологічній. Завданням судово-екологічної експертизи є встановлення причинно-наслідкових зв'язків між станом здоров'я людини та його зміною та шкідливим впливом діяльності людини на навколишнє природне середовище, а також дослідження порушень правил екологічної безпеки. Необхідно застосувати експертизу з різних галузей науки, оскільки об'єкти дослідження у зазначених випадках надзвичайно різноманітні. Результати дослідження можуть бути використані для розробки нових законодавчих норм та вдосконалення

практики боротьби з екологічними злочинами в Україні та за її межами.

Таким чином, дослідження доводить, що ефективно застосування спеціальних знань у процесі розслідування екологічних злочинів є важливою складовою боротьби за охорону навколишнього середовища. Однак для досягнення максимальних результатів необхідно не лише вдосконалювати технічні засоби і методи, але й удосконалювати систему підготовки кадрів, нормативно-правове забезпечення, а також міжвідомчу взаємодію між різними суб'єктами правозастосування. Тільки комплексний підхід дозволить значно підвищити ефективність боротьби з екологічними злочинами та зберегти природні ресурси для майбутніх поколінь.

Ключові слова: екологічна безпека, судові експертизи, злочини проти довкілля, розслідування, сучасні технології.

Lazebnyi A.M., Dubets A.V. Use of special knowledge in the investigation of crimes against the environment.

The article is devoted to the actual problem of using special knowledge in the investigation of criminal offenses against the environment. The article examines the necessity and peculiarities of applying such knowledge in the process of uncovering and investigating crimes that harm the environment.

The paper analyzes the current state of the problem, considers various types of environmental crimes and their consequences. Special attention is paid to the role of forensic examination and the use of modern technologies in the investigation process. In addition, the possibilities of forensic examinations to establish the truth in the investigation of crimes against the environment

are analyzed. The work of scientists aimed at the development of forensic means and methods of investigation of environmental crimes, which contributed to the development of the methodology of investigation of crimes against the environment, improvement of their forensic characteristics, the role of special knowledge in the investigation of such crimes, was studied. Attention is focused on forensic examinations and their types, in particular forensic-ecological. The task of forensic environmental examination is to establish cause-and-effect relationships between the state of human health and its change and the harmful impact of human activity on the surrounding natural environment, as well as the study of violations of environmental safety rules. It is necessary to apply expertise from various fields of science, since the objects of research in the specified cases are extremely diverse. The results of the research can be used to develop new legislative norms and improve the practice of combating environmental crimes in Ukraine and beyond.

Thus, the study proves that the effective application of special knowledge in the process of investigating environmental crimes is an important component of the struggle for environmental protection. However, in order to achieve maximum results, it is necessary not only to improve technical means and methods, but also to improve the personnel training system, regulatory and legal support, as well as interdepartmental interaction between various law enforcement subjects. Only a comprehensive approach will allow to significantly increase the effectiveness of the fight against environmental crimes and preserve natural resources for future generations.

Key words: environmental safety, forensic examinations, crimes against the environment, investigations, modern technologies.

Постановка проблеми. Проблема розслідування злочинів проти довкілля є надзвичайно актуальною сьогодні в контексті глобальної екологічної кризи. Ефективність такого розслідування залежить від комплексного застосування спеціальних знань із різних наукових галузей. У свою чергу, зростання кількості злочинів проти довкілля спричиняє не лише матеріальні, а й моральних втрат для суспільства і держави, завдає незворотної шкоди природі і, на жаль, здоров'ю людей. Тому з цих та інших причин боротьба з екологічними злочинами не може залишатися поза нашою увагою і є актуальною проблемою дослідження даної теми.

Аналіз наукового дослідження. У своїх працях детально проаналізували проблеми розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та використання відповідних знань,

підкреслюючи важливість міждисциплінарного підходу Г.А. Матусовський, І.В. Малишко, О.М. Бандурка, А.М. Лазебний.

Мета статті полягає в тому, щоб комплексно проаналізувати необхідність та особливості застосування спеціальних знань у процесі розслідування злочинів, що завдають шкоди довкіллю. Це передбачає не лише виявлення та фіксацію слідів злочину, але й встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діями винного та настання негативних наслідків для довкілля.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення проблема екологічних злочинів проти навколишнього середовища стає все більш актуальною в сучасному світі. Руйнування промислових об'єктів, пожежі, забруднення ґрунту, води та повітря є лише частиною екологічних злочинів, які стали результатом війни.

Збільшення промислового виробництва, урбанізація та недбале ставлення до природних ресурсів призводять до деградації екосистем, забруднення навколишнього середовища та інших негативних наслідків. Ефективне розслідування цього виду злочинів вимагає використання спеціальних знань і сучасних технологій.

Кримінальні правопорушення проти довкілля – це дії або бездіяльність, які завдають значної шкоди природному середовищу та суспільству в цілому. Вони порушують екологічну рівновагу, забруднюють повітря, воду та ґрунти, знищують рослинний і тваринний світ.

Згідно із законодавством, злочини та інші правопорушення, спрямовані проти довкілля, зачіпають суспільні відносини у сфері захисту конституційного права громадян на безпечне природне середовище. Вони також стосуються охорони, раціонального використання, збереження і відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання та усунення шкідливих наслідків діяльності людини для природи. Крім того, такі порушення впливають на збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів, інших природних комплексів і унікальних територій, а також на природні об'єкти, що мають історико-культурну цінність.

Спеціальні знання можуть значно наблизити суб'єкта до встановлення істини у кримінальному провадженні найбільш ефективним чином. Судова експертиза виступає найдієвішим інструментом для виконання слідчих завдань у справах, пов'язаних із злочинами проти довкілля. Найбільш поширеними видами експертиз при розслідуванні таких злочинів є: судово-хімічна, токсикологічна, радіологічна, технічна, технологічна, будівельно-технічна, агротехнічна, лісотехнічна, зоотехнічна, гідрометео-

рологічна, судово-медична, медико-санітарна, судово-ветеринарна та екологічна. Важливим аспектом всебічного експертного дослідження є належне виявлення, фіксація та вилучення слідів порушення норм екологічної безпеки. Зокрема, застосування спеціалізованих програмно-апаратних комплексів для пошуку та вилучення інформаційних об'єктів під час слідчих дій може значно покращити техніко-криміналістичне забезпечення розслідування екологічних злочинів [1, с. 505].

Ефективне розслідування злочинів проти довкілля неможливе без використання науково-технічних засобів, які сприяють якісному виявленню, вилученню та фіксації слідів, що згодом стають доказами в кримінальному провадженні. Сучасні техніко-криміналістичні засоби активно застосовуються під час усіх слідчих дій, таких як огляд місця події, допити, слідчі експерименти, обшуки та проведення експертиз. У розслідуванні екологічних злочинів найчастіше використовують ці засоби для пошуку матеріальних носіїв інформації про злочин, включаючи:

- знаряддя злочину (інструменти, легкозаймисті та агресивні рідини, розпилувачі тощо);
- мікрооб'єкти (частки лакофарбових покриттів, волокна тканини тощо);
- мікросліди (подряпини, нашарування металу);
- інформаційні сліди: відео- та аудіоматеріали, що зберігаються на носіях (жорсткі диски комп'ютерів, пам'ять портативних пристроїв, таких як ноутбуки, планшети, телефони, диктофони тощо);
- інформація у розподілених базах комп'ютерних мереж (сервери інтернет-провайдерів, державних і приватних мереж, телекомпаній тощо).

Особливістю техніко-криміналістичного забезпечення розслідування таких злочинів є те, що під час слідчих дій, зокрема при огляді місця події, спеціаліст не завжди може повністю вилучити всі носії інформації, точно оцінити їхню інформативну цінність або забезпечити збереження інформаційних слідів у максимальному обсязі. Аналіз кримінальних проваджень, пов'язаних зі злочинами проти довкілля, показує, що для ефективного інформаційного забезпечення розслідування необхідно шукати та вилучати такі джерела інформації:

- відеоматеріали з камер спостереження охоронних систем адміністративних і приватних будівель;
- записи з відеореєстраторів транспортних засобів приватних осіб;
- відеоматеріали, зняті операторами телеканалів під час офіційних заходів;
- відеозаписи з мобільних телефонів і планшетів, що зберігаються за місцем проживання

або роботи підозрюваних, їхніх родичів та інших членів злочинної групи;

- записи телефонних розмов осіб, причетних до злочину, а також дані про час дзвінків і місцезнаходження абонента, зафіксовані на серверах операторів мобільного зв'язку [2, с. 4].

Як вбачається з матеріалів судово-слідчої практики, спеціаліст найчастіше залучається слідчим у процесуальному порядку у формі використання спеціальних знань, а саме для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, переважно для проведення огляду місця події з метою встановлення механізму утворення слідів, отримання матеріалів для подальшої судово-екологічної експертизи. Водночас, як зазначає В.М. Махов, допомога спеціаліста не повинна обмежуватися лише проведенням слідчих дій, оскільки він може надавати допомогу у проведенні інших слідчих (розшукових) дій, а також негласних слідчих (розшукових) дій. Так, під час розслідування фактів незаконного видобутку природних ресурсів слідчі за участю спеціалістів та з використанням науково-технічних засобів проводять обшуки за місцем проживання підозрюваних з метою виявлення продуктів браконьєрства, незаконних рубок та інших слідів злочинної діяльності проти довкілля [3, с. 15].

Плануючи підготовче провадження щодо екологічних злочинів, варто зазначити, що воно є досить важливим, оскільки на цьому етапі вирішуються такі завдання: визначення ефективних шляхів розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля; забезпечення об'єктивності, повноти і всебічності дослідження всіх обставин злочину; своєчасне та ефективне застосування процесуальних, організаційно-технічних, техніко-криміналістичних заходів з урахуванням специфіки кожного провадження; забезпечення найбільш ефективного поєднання всіх можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів для виконання поставлених завдань; сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування, інших правоохоронних органів тощо.

Однією з основних проблем, що знижує ефективність розкриття, притягнення до відповідальності та запобігання екологічним злочинам, є недостатній рівень використання спеціальних знань під час підготовчого та судового провадження з метою визначення негативного впливу цих злочинів та їх наслідки для навколишнього середовища.

Як зазначалося, єдиною слідчою діяльністю, яка може бути проведена до внесення відомостей до ЄДРП (далі – ЄДРП), є огляд місця події. Огляд – це процесуальна дія, яка являє суцільне спостереження та дослідження предметів, які безпосередньо пов'язані зі вчиненням злочину,

під час цієї діяльності слідчий оглядає та фіксує дані, які мають безпосереднє значення для кримінального провадження, завданням огляду є виявлення слідів злочину та інші важливі предмети, які можуть мати відношення до справи. Залежно від мети, огляд може бути проведений щодо документів, приміщень, місцевості або речей. Огляд під час досудового розслідування здійснюється слідчим або прокурором або уповноваженими державними органами за наявності даних, що підтверджують важливість таких процесуальних дій [4, с. 22].

Коли слідчі безпосередньо досліджують місце події, вони повинні зосередитися на з'ясуванні ряду питань. Дані можуть не тільки скласти сукупність зібраних доказів, але й визначити напрямок розслідування, допомогти висунути версію та встановити поведінку інших слідчих дій або послідовності тактичних дій.

Розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля є дослідженням документів і повинно проводитися як окрема процесуальна дія з метою документування найважливіших ознак. У процесі здійснення відповідної слідчої дії необхідно проаналізувати загальний вигляд та стан документів, їх реквізити; встановити коло осіб, які мали право засвідчувати конкретні документи власним підписом та відтиском печатки агропідприємства; визначити їх цільове призначення [5 с. 77].

Важливу роль у розслідуванні злочинів проти довкілля передбачає допит свідків. Кримінально-процесуальне законодавство передбачає певні особливості проведення оперативно-розшукових (розшукових) заходів.

Згідно з ч. 1 ст. 224 КПК, кожен свідок заслуховується окремо без присутності інших свідків і відповідно до положень ч. 2 ст. 224 КПК, його попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань та завідомо неправдиві показання. Судово-екологічна експертиза є різновидом процесуальної дії, суть якої полягає у проведенні спеціалізованих досліджень обставин і фактів екологічних подій, які порушують вимоги екологічного законодавства та призводять до загибелі людей, ушкодження здоров'я та великих матеріальних збитків, забруднення навколишнього середовища та інші тяжкі наслідки, здійснюється діячами інтелектуальної діяльності в галузі екології та окремих прикладних наук за дорученням слідчих органів або судів у встановленому законом порядку, які у формі висновку судово-медичного експерта можуть стати кримінальними, цивільними, доказами для встановлення істини в адміністративних чи господарських справах.

Тому, судово-екологічна експертиза може визначити важливі факти про злочини в екологічній сфері, виявити причинно-наслідкові

зв'язки між екологічними злочинами та негативними наслідками які настали в ході розслідування кримінальних правопорушень.

Варто зазначити, що судові експертизи екологічних правопорушень у рамках кримінального провадження можуть призначатися в міру необхідності на початковому та наступних етапах досудового розслідування та судового розгляду. Проте, приймаючи рішення про призначення експертизи, слідчий повинен чітко визначити обставини чи предмети справи, які потребують проведення експертизи, а також її предмет і завдання. Зважаючи на це, можна погодитись, що саме спеціалісту-екологу рекомендовано займатися цими питаннями [6].

Як правило, інциденти в розслідуванні екологічних злочинів відбуваються на великих територіях зі складним рельєфом і складними небезпечними умовами навколишнього середовища, пов'язаними з кримінальними правопорушеннями. У цьому випадку слідча задача може бути вирішена за допомогою методів квадрокоптера та аерофотозйомки при огляді місця події. Часто аерофотозйомку з квадрокоптера використовують під час техногенних катастроф чи надзвичайних ситуацій, щоб оцінити масштаби аварії, адже за такими знімками можна скласти загальне уявлення про ситуацію на місці події.

Як вважає науковець В.Л. Ортинський, успішне розкриття та розслідування екологічних кримінальних правопорушень часто залежить від правильного планування дій правоохоронних органів на ранній стадії розслідування, викладення типових слідчих ситуацій і версій та їх перевірки, оскільки кваліфіковані дії на цьому етапі можна визначити наявність наслідків злочинних порушень, а відповідно виявити та зафіксувати сліди злочину, інакше в подальшому буде важко проводити досудове розслідування та встановлювати осіб, які вчинили злочин.

О.В. Одерій зазначив, що взаємодія органів досудового розслідування з громадськістю є невід'ємною частиною організації та планування розслідування злочинів проти довкілля. Їхня участь у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів, що загрожують довкіллю, здебільшого не має відношення до підготовки та проведення оперативно-розшукових (розшукових) заходів і в основному узагальнюється в таких формах:

- повідомлення органів досудового розслідування про вчинений злочин;
- створення громадських помічників державних установ, працівників правоохоронних органів [7, с. 556].

У боротьбу з екологічними злочинами внесли свій внесок різноманітні об'єднання громадян, політичні партії, вітчизняні та закордонні екологічні громадські організації, засоби масової

інформації. Вони взаємодіють з органами досудового розслідування та державними органами щодо запобігання екологічним злочинам, надають у цьому допомогу природоохоронним та правоохоронним органам, безпосередньо виявляють та усувають такі злочини [8, с. 255].

Дуже важливо відзначити, як військові дії в результаті повномасштабного вторгнення впливають на сучасне довкілля. На жаль, росіяни продовжують вчиняти злочинні дії, які завдають шкоди довкіллю України: знищують заповідники, викрадають тварин і вивозять їх на тимчасово окуповані території, знищують рідкісні види тварин і рослин. Особливо через детонацію боєприпасів, лісові пожежі, зруйновані будинки та промислові підприємства забруднюючі речовини потрапляють у повітря, ґрунт та водойми, завдаючи великої шкоди людям, тваринам і рослинам. Російські обстріли спричинили викиди забруднюючих речовин з України в повітря. Можна побачити, що військові дії не тільки збільшують ризики зміни клімату в Україні, але й збільшують ризики зміни клімату за її межами.

У статті, опублікованій цьогожорічним журналом «Journal of Occupational Medicine and Toxicology», вчені зі Сполучених Штатів і України визначили шість факторів, що впливають на зростання забруднюючих речовин у повітрі. Це бомбардування, переміщення військової техніки, руйнування цивільних та інших будівель, лісові пожежі, пошкодження сховищ пального та промислових підприємств.

Загалом збитки від викидів забруднюючих речовин в атмосферу України станом на серпень 2024 року внаслідок збройної агресії Росії з початку вторгнення перевищили 32 мільйони гривень. Ця сума зростатиме, поки триватиме війна.

Війна триває, тому шкода, яку росіяни завдають довкіллю, зростає з кожним днем. Під час війни важливо фіксувати злочини окупантів. Це робить Держекоінспекція України та інші відомства на державному рівні, щоб росіяни взяли на себе відповідальність і відшкодували збитки.

Кожен громадянин повинен берегти довкілля, щоб зменшити загрозу навколишньому середовищу та зменшити кількість правопорушень проти довкілля [9, с. 211].

Висновок. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля є необхідною умовою для ефективного протистояння екологічним злочинам. Зростання антропогенного навантаження на довкілля, а особливо наслідки збройних конфліктів, підкреслюють актуальність цієї проблеми.

Судова експертиза, як один з основних інструментів розслідування, дозволяє отримати об'єктивні дані про характер та масштаби еко-

логічних правопорушень. Застосування сучасних технологій, таких як геоінформаційні системи, дрони та молекулярна генетика, значно розширює можливості слідчих органів.

Однак, ефективне розслідування екологічних злочинів вимагає не лише застосування спеціальних знань, а й комплексного підходу, який включає в себе міжнародне співробітництво, підвищення правової обізнаності населення та активну участь громадських організацій.

Незважаючи на існуючі проблеми, такі як недостатнє фінансування, брак кваліфікованих кадрів та складність доказування деяких видів екологічних злочинів, перспективи розвитку цієї галузі є позитивними. Посилення міжнародного співробітництва, вдосконалення національного законодавства та розвиток наукових досліджень сприятимуть більш ефективному протистоянню екологічним злочинам та збереженню природного середовища для майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Одерій О.В. Аналіз стану та причин злочинності проти довкілля в Україні: комплексно-криміналістичний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2013, № 2013. № 1 (65). С. 504–511.
2. Ортинський В. Особливості планування розслідування злочинів у сфері економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2017. № 861. С. 4–10.
3. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
4. Туровець Ю.М., Кравчук О.В. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 21–27.
5. Книженко С.О. Використання спеціальних знань в розслідуванні екологічних злочинів. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Серія: Право. Харків, 2006. № 735. Вип. 1. С. 75–80.
6. Макаруч В.Г. Нові напрями судово-експертної діяльності: судові експертизи екологічного спрямування. *Вісник ОНДІ-СЕ*. 2019. № 5. С. 114–119.
7. Криміналістика : підручник / Ю.П. Алєнін, Л.І. Аркуша, О.О. Подобний, В.В. Тищенко та ін. ; за ред. В.В. Тищенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.

8. Садова Т.С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252–257.
9. Пчеліна О., Пчелін С. Особливості відкриття кримінального провадження щодо злочинів проти довкілля, пов'язаних зі збройною агресією росії. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : зб. матер. наук.-практ.конф. Кропивницький, 2023. С. 211–214.